

Koninkrijk Azië

Het Seleukidenrijk: Macedonisch imperialisme in het Midden-Oosten, 312-64 v.Chr.

Rolf Strootman

Het Seleukidenrijk ontstond na de dood van Alexander de Grote en strekte zich aanvankelijk uit van de Egeïsche Zee tot Oezbekistan. Toch is dit imperium veel minder bestudeerd dan bijvoorbeeld het Perzische Rijk. Dat komt omdat historici zich er niet goed raad mee weten. Want was het nu een 'westers' of een 'oosters' rijk?

Wie de Akropolis van Athene bezoekt en na het Parthenon te hebben bewonderd aan de zuidrand gaat staan om van het uitzicht te genieten, ziet daar direct twee van de meest opmerkelijke overblijfselen van de dynastie der Seleukiden. Links van u, in het oosten, de imposante resten van het Olympieion, de tempel van de almachtige Zeus Olympios [afbeelding 1]. De bouw van dit reusachtige heiligdom werd in de tweede eeuw v.Chr. begonnen door koning Antiochos IV Theos Epiphanes (regeerde 175-164 v.Chr.; zijn eretitel betekent 'Gemanifesteerde God'). Opmerkelijk is, dat deze koning hier in het geheel niets te vertellen had: destijds hadden de Romeinen het zowel in Griekenland als Klein-Azië voor het zeggen gekregen (al is 'gekregen' misschien niet het juiste woord). Athene had zelfs nooit tot het Seleukidenrijk behoord. Toch bouwde Antiochos juist hier, in de culturele hoofdstad van de Griekse wereld, ter ere van de grootste der goden de grootste Griekse tempel ooit. Zoals het Parthenon de macht van de Atheense thalassocratie in de vijfde eeuw v.Chr. tot uiting moest brengen, zo is het Olympieion de manifestatie van de onmetelijke rijkdom van de Macedonische 'Koning van Azië'.¹

¹ Het project werd niet meer tijdens de regering van Antiochos IV voltooid. Na diens dood raakte het Seleukidenrijk in verval en lag de bouw eeuwenlang stil. Pas in tweede eeuw n.Chr. werd het Olympieion afgebouwd door de Romeinse keizer Hadrianus (die vervolgens met de eer ging strijken).

Afbeelding 1: De Tempel van Zeus Olympios in Athene. Op de achtergrond de Akropolis met het Parthenon.

Wanneer u de blik vervolgens naar rechts richt, wordt de aandacht direct gegrepen door een pompeus gedenkteken bovenop een heuveltop. De heuvel is de Heuvel van de Muzen (dezelfde plaats waarvandaan in 1687 Venetiaanse kanonnen het Parthenon aan puin schoten) en het gedenkteken is het zogeheten Philopappos Monument. Het werd in de vroege tweede eeuw n.Chr. gebouwd als grafmonument voor een zekere Gaius Julius Antiochos Epiphanes Philopappos, een senator van Griekse komaf die enorm prestige ontleende aan het feit dat hij de laatste erfgenaam was van de Seleukidische koningstitel, ook al bestond het rijk toen al anderhalve eeuw niet meer. Om dit prestige tot uiting te brengen werd hij door zijn nabestaanden op deze toelocatie vereeuwigd, geflankeerd door portretbeelden van zijn grootvader Antiochos van Kommagene en zijn stamvader Seleukos I Nikator, de vergoddelijkte stichter van het Seleukidenrijk, die zelf als de zoon van Apollo gold.

Afbeelding 2: Het Philopappos Monument op de Muzenheuvel in Athene, gezien vanaf de Akropolis

Opkomst, verval, ondergang

De officiële begindatum van het Seleukidenrijk is 312 v.Chr. In dat jaar wordt Seleukos, een voormalige generaal van Alexander de Grote, in Babylonië uitgeroepen tot koning. Het is ook het jaar waarmee de Seleukidische Era begint, de eerste dóórlopende tijdrekening in de geschiedenis. Eerst naar het oosten en daarna naar het westen marcherend, slaagt Seleukos erin het grootste deel van het voormalige Perzische Rijk te herenigen en sticht daarmee een imperium dat zich uitstrekt van de Turkse westkust tot het huidige Oezbekistan. De kern van het rijk is de 'vruchtbare halve maan' van Mesopotamië en Syrië. Overal in het rijk stichten Seleukos en zijn zoon Antiochos steden die zij naar zichzelf en hun familieleden vernoemen, of Macedonische plaatsnamen geven. Seleukos is de winnaar van de Diadochenoorlog, de veertigjarige strijd tussen de opvolgers van Alexander. Het

levert hem de eretitel Nikator, 'de Overwinnaar', op. Een belangrijke oorzaak van zijn militaire en diplomatieke succes is het feit dat hij steeds goede banden onderhoudt met de Iraanse adel (hij is met een Iraanse prinses getrouwd).

Op Seleukos' dood in 281 volgt een periode van contractie, waarna het rijk onder Antiochos III de Grote (223-187) zijn grootste omvang bereikt. Deze koning wordt echter aan het einde van zijn carrière door de Romeinen verslagen, wat tot het verlies van Klein-Azië leidt. Ongeveer tezelfdertijd begint in Iran de opmars van de Parthen, een Centraal-Aziatische ruitervolk, terwijl de provincie Baktrië (grotweg het huidige Afghanistan) onafhankelijk wordt. Alleen onder de al eerder genoemde Antiochos IV Epiphanes is er nog even sprake van bloei, en zelfs een poging om Egypte in te lijven (de Romeinen steken er, letterlijk, een stokje voor). Deze Antiochos is overigens vooral bekend als de boosaardige tiran uit de apocriefe bijbelboeken 1 en 2 *Makkabeeën*, en vervult in het bijbelboek *Daniël* een interessante bijrol als vuilbekkend eschatologisch monstrum; uit datzelfde boek *Daniël* komt ook het beeld van het Seleukidenrijk als 'kolos op lemen voeten'.

Na de dood van Epiphanes in 164 gaat het alleen nog maar bergafwaarts. Permanent verscheurd door een meedogenloze, honderdjarige machtsstrijd tussen twee takken van de familie, vernietigen de Seleukiden hun eigen imperium, dat stukje bij beetje door de Romeinen en de Parthen wordt overgenomen. Het rampjaar is 141 v.Chr., wanneer de Parthen het kernland Mesopotamië veroveren en alleen Syrië overblijft als arena voor het uitvechten van interdynastieke vetes. In 64 v.Chr. verdwijnen de Seleukiden nagenoeg onopgemerkt van het toneel. Maar hun voornaamste nalatenschap, de van de Assyriërs en Perzen overgenomen notie van een wereldomvattend imperium is, leeft voort, onder meer in het Romeinse Rijk.

Grieks of niet Grieks?

Het Olympieion en het Philopappos Monument in Athene laten iets zien van de vérgaande machtsaanspraken en het charisma van de Seleukidische dynastie. De Seleukiden beschouwden zich niet alleen als de erfgenamen van Alexander de Grote, maar ook als de dragers van de Oud-Perzische

titel 'Grote Koning', die in Griekstalige propaganda vanwege Helleense gevoeligheden vertaald werd als 'Koning van Azië'. Toch is het Seleukidenrijk onder de reeks imperia die sinds ca. 900 v.Chr. het Midden-Oosten domineren het minst bekend. Historici hebben er altijd minder aandacht aan besteed dan aan het Assyrische Rijk, het Perzische Rijk of het rijk van de Parthen (om van het Romeinse Rijk maar te zwijgen). Het totaal aan wetenschappelijke monografieën uit de afgelopen eeuw beslaat amper één boekenplank en het laatste overzichtswerk dateert alweer van voor de Eerste Wereldoorlog.²

De reden voor dit gebrek aan belangstelling is, een beetje kort door de bocht gezegd, dat men zich er geen raad mee wist. Was dit nou een 'westers' of een 'oosters' imperium? Assyriologen beschouwden het doorgaans als een Grieks rijk dat men beter aan de klassieke historici kan overlaten. Bijgevolg werden spijkerschriftbronnen voor deze periode maar mondjesmaat uitgegeven, vertaald en becommentarieerd. De klassieke historici op hun beurt hebben moeite met de oosterse kanten van dit imperium, dat veel overnam van het voorafgaande Perzische Rijk, en met de uiteenlopende niet-Griekse bronnen die daar onvermijdelijk bijhoren. Het gevolg is dat de geschiedenis van Alexander de Grote en het Seleukidenrijk als een soort appendix bij de Griekse geschiedenis gezien werd. Vooral in de eerste helft van de twintigste eeuw beschouwden Britse historici als Edwyn Bevan en William Tarn de Griekse culturele expansie in het oosten als een even grote zegening voor de inboorlingen daar als het Europese kolonialisme voor de inwoners van Afrika en India in hun eigen tijd. De Seleukiden zouden echter primair op de Egeïsch-Griekse wereld gericht zijn geweest en het oosten hebben verwaarloosd.

Tegen dit beeld rees vanaf de jaren zeventig in de vorige eeuw verzet, mede dankzij het langzaam maar beter beschikbaar worden van niet-Griekse bronnen. Van de weeromstuit draaiden sommigen het oude hellenocentrische beeld zo radicaal om, dat de onmiskenbare Helleense aspecten van het Seleukidenrijk naar de achtergrond verdwenen. Een voorbeeld hiervan is de monografie *From Samarkhand tot Sardis* van Amélie Kuhrt en Susan Sherwin-White, die wilden

² A. Bouché-Leclercq, *Histoire des Séleucides (232-64 avant J.-C.)* (Parijs 1913-1914).

aantonen dat het rijk een 'eastern empire' was door het presenteren van met name niet-Griekse bronnen en het wijzen op gelijkenissen met het Perzische Rijk. Maar doordat zij daarmee impliciet de Griekse wereld als 'westers' bestempelden, bewezen ze onbedoeld lippendienst aan het oriëntalisme dat zij juist bestrijden wilden. Ook de vervanging van de als eurocentrisch ervaren term 'Nabije Oosten' door het politiek correcte 'West-Azië', die je in literatuur uit de jaren tachtig en negentig aantreft, is in feite een bevestiging van de traditionele oost-west dichotomie, de populaire maar wereldvreemde notie dat 'de Bosporus' een grens is.

Van Babylon tot Troje

Een voorbeeld van een typisch niet-Griekse bron is de Antiochos Cilinder [*afbeelding 3*], een spijkerschrifttekst gevonden tussen de fundamenten van een tempel in Borsippa, nabij Babylon. Het is een brief van koning Antiochos I Soter ('de Verlosser', regeerde 281-261) waarin deze bericht hoe hij de nieuwjaerstempels genaamd Ezida en Esagila hersteld heeft. De aanhef van de brief luidt: 'Ik ben Antiochos de Grote Koning, de machtige koning, koning van de wereld, koning van Babylon, koning van de landen, beschermheer van Esagila en Ezida, de eerstgeboren zoon van Koning Seleukos de Macedoniër, de koning van Babylon.'

Koning Antiochos presenteert zich hier als een inheemse koning, gebruikmakend van Babylonische taal, schrift en monarchale titulatuur. Elders in de brief zegt hij dat hij zijn koningschap en overwinningen aan de Babylonische oppergod Marduk te danken heeft en dat Babylon de hoofdstad van zijn rijk is. Dus toch een 'oosters' rijk, zou je op grond van dit document kunnen zeggen.

Afbeelding 3: Irrigatiewerken in Zuid-Irak. De macht van de Seleukiden was in grote mate gegrondvest op de agrarische rijkdom van Babylonië.

Hiertegenover staan contemporaine Griekse teksten die eenzelfde beeld geven, zoals een veel geciteerde inscriptie uit Ilion (Troje) waarin over dezelfde Antiochos gezegd wordt dat hij naar het Egeïsche gebied kwam om de Griekse steden vrede te brengen en eer te bewijzen aan de Griekse goden. Op hun munten associëren de Seleukiden zich trouwens vrijwel uitsluitend met Griekse goden, in het bijzonder Zeus, Apollo en Artemis. En als we dan ook nog uit joodse bron vernemen dat Antiochos IV een offer brengt aan Jahweh in de Tempel van Jeruzalem, en volgens een andere bron een heilig huwelijk sluit met een Phoenicische godin, dan begint het te dagen: de Seleukiden presenteren zich in overeenstemming met de verwachtingen die men lokaal had van een legitieme koning.

Afbeelding 4: De Apollo-tempel van Didyma in het westen van Turkije. Omdat Apollo als stamvader van de Seleukiden god, was Didyma een van de belangrijkste heiligdommen van het rijk.

Die benadering via de religie werkte. In de Oudheid is religie alomtegenwoordig en onlosmakelijk verbonden met politiek. Door het beschermen en ondersteunen van lokale heiligdommen kreeg de monarchie een voet achter de deur in geheel of gedeeltelijk autonome steden. Bovendien kon men verschillende plaatselijke godheden met elkaar vereenzelvigen en zo een gevoel van eenheid binnen het rijk stimuleren. De meeste inheemse pantheons kenden wel een oppergod, zonnegod en maangodin die gelijkgesteld konden worden aan de Seleukidische heilige drie-eenheid van Zeus, Apollo en Artemis, waarbij de laatste twee op hun beurt geassocieerd werden met de koning en de koningin. Boven de lokale, cultureel-specifieke representatie (met inbegrip van het Griekse 'masker' dat de Seleukiden in Griekse steden opzetten) bestond dus ook nog een overkoepelende

supranationale representatie van het koningschap en die was, hoe je het ook wendt of keert, ontleend aan Griekse tradities. Ook de cultuur van het hof, dat door etnische Macedoniërs en Grieken gedomineerd werd, was Grieks. Stedelijke elitefamilies die status ontleenden aan hun banden met de monarchie namen die imperiale hofcultuur geheel of gedeeltelijk over, en verkregen zo een soort dubbele identiteit die met recht 'Hellenistisch' mag heten.

Pappen en nathouden

Dit alles maakt het Seleukidenrijk tot een interessante casus voor het functioneren van oude imperia in het algemeen. Het rijk is in dit opzicht potentieel belangwekkender dan het veel uitvoeriger bestudeerde Perzische Rijk van de Achaemeniden. Dat rijk kennen we immers vooral uit officiële koninklijke propaganda en bevooroordeelde Griekse bronnen. Beide laten een beeld zien van een monolithisch en oppermachtig imperium onder een absolute monarch. Hoewel de almachtsaanspraken van de Seleukiden geenszins geringer waren dan die van de Achaemeniden, kunnen we in hun geval de propaganda vaker aanvullen met kritischer historiografische bronnen, die duidelijker de weerbarstige werkelijkheid achter de propaganda laten zien. Hoe het bij elkaar houden van een zo groot en heterogeen rijk vooral een kwestie is van pappen en nathouden, en van eindeloze onderhandelingen met lokale en regionale machten. En hoe beperkt de macht van een Grote Koning uiteindelijk is.

Afbeelding 5: munt van Antiochos I Soter. Op de keerzijde Apollo zittend op de Omphalos, de steen die het centrum van de wereld markeert.

Evenals andere oude imperia was het Seleukidenrijk in wezen een militaire organisatie, gespecialiseerd in het afdwingen van het tribuut waarmee de militaire macht bekostigd werd. In ruil voor formele onderwerping en tribuutbetaling bood het imperium bescherming en weldaden. Met het dagelijks bestuur van stadstaten, stammen en vazalvorstendommen bestond nauwelijks bemoeienis. De Seleukidische 'bureaucratie' was vooral gericht op het vergaren van inkomsten, het rekruteren van troepen en militaire logistiek.

Tot in de vroege tweede eeuw v.Chr. vormde het Seleukidenrijk de grootste militaire macht op aarde. Die macht was gebaseerd op vier elementen: een falanx van zware infanteristen die buiten de grote campagnes als militaire kolonisten verspreid over het rijk leefden en strategische plaatsen bewaakten [afbeelding 4], Iraanse cavalerie, enorme aantallen inheemse lichtgewapenden en tenslotte krijgsolifanten, die via het huidige Afghanistan uit India werden gehaald [afbeelding 5]. Beschrijvingen van Seleukidische legers, bijvoorbeeld door Polybios of Livius, laten zien dat de Seleukiden de oostelijke rijkdelen allesbehalve verwaarloosden vanwege hun vermeende 'westerse' sympathieën: eerder is het de 'westerse' bril van moderne historici zelf die tot dat beeld heeft geleid

– een valse tegenstelling tussen oost en west die geen recht doet aan de complexe culturele en politieke interactie in de Oude Wereld.

Beknopte Bibliografie

E.R. Bevan, *The House of Seleucus* (2 delen; Londen 1902).

A. Kuhrt & S. Sherwin-White, *From Samarkhand to Sardis: A New Approach to the Seleucid Empire* (Londen 1993).

R. Strootman, *Gekroonde Goden. Hellenistisch koningschap van Alexander tot Kleopatra* (Amsterdam 2005).

Afbeelding 6: Terracotta beeldje van een krijgsolifant die een Keltische 'barbaar' vertrappt, symbolisch voor de rol van de koning als 'Redder' en beschermer van de vrede, orde en welvaart (Musée du Louvre, Parijs).